ARTIKEL

Ideologisk påfyllning: Kommunistiska städers efterliv

*Urbanhistorikern **Håkan Forsell** har rest till forna Sovjetstater och läst boken Landscapes of Communism: A History Through Buildings. Han reflekterar över ideal som inte förverkligades – men som är lika aktuella idag. Och om en yngre generation som börjat uppskatta gamla Sovjetbyggnader.*

Kommunismen i Central- och Österuropa lämnade efter sig ett komplext byggnads- och kulturarv som innefattade såväl tidig avantgardism som stalinistiska avenyer och storvulna krigsmonument. De senaste åren har denna arkitektur återupptäcks, inte sällan i form av Soviet-Ruin-Chick-coffee table litteratur som ironiskt beundrar och estetiserar de totalitära, futuristiska formerna och ambitionerna.

Den brittiske arkitekturkritikern **Owen Hatherleys** grand tour genom socialismens urbana landskap är helt annorlunda, motiverat av ett allvarligt försöka att faktiskt se vad som premierades, och varför, när det gällde form och funktion. I *Landscapes of Communism* vandrar Hatherley, tillsammans med den polska skribenten **Agata Pyzik**, genom socialistiska städers gestaltningsatlas, främst i Europa, såsom den vecklades ut under det korta 1900-talet: Hur gammal hantverkstradition under en tid levde vidare vid sidan av de alltmer storskaliga byggprojekten och hur ambitiösa gemenskapsidéer inom arkitekturen kunde förvanskas till hjärtlösa förvaringsrum för proletariatet under trycket av den politiska makten.

I parlamentsbyggnader, tv-torn, metrosystem, restauranger och mjölkbarer, kyrkor och skolor, biografer, kulturhus och semesterbyar söker han ett plausibelt svar på frågan: ”Vad är socialism?” Finns det en möjlighet att återhämta sig från besvikelserna, från förnedringarna och grymheterna, och se om det består något av värde i dag? Kunde socialismen bygga en annan typ av stadssamhälle än den som återkommande reproduceras utifrån kapital- och företagarintressen?

Det är väl den känslan som ofta har varit dominerande för många av oss som först lärde känna socialismen under den postsocialistiska eran: fanns inte här ett parallellt universum att betrakta? Djupt misslyckat i sin politiska utform-

Kulturpalatset i Warszawa.
Källa: Wikimedia.

ning, öververkligt i sin arkitektoniska gestaltning. En ickefungerande funktionalism. En representation av en framtid som aldrig skulle komma. Men ändå med en vision om den vanliga arbetande människan – hur naiv den än kunde verka – i centrum, bortom marknader och polariseringar. Samhällen som andades lika mycket humanism som fasa.

Kulturpalatset i Warszawa

Warszawa är för Hatherley och Pyzik ett epicentrum för utforskandet av den socialistiska arkitekturens parametrar. Och i Warszawa är det Kulturpalatset – och dess funktion ”social kondensator”, ett begrepp Hatherley lånar av avantgarde rörelsen i Moskva på 1920-talet som beteckning för en byggnad som erbjuder medborgarna en mängd olika aktiviteter – som tydligast visar på förändringen i mottagandet av socialistisk arkitektur. Kulturpalatset har sedan en tid tillbaka blivit nästan maskotlikt omhuldat av en yngre generation som inte upplevt den reella socialismen i Polen. Skillnaden är smått ofattbar om man jämför med hur Kulturpalatset tidigare föraktades; för dess eklekticism, för det imperialistiska påtvingandet av en främmande kropp och som en symbol för det sovjetiska systemets aggressivitet.

Men det är alltjämt funktionen som social kondensator som har gjort att byggnaden kunna återta sin dynamiska plats – som kulturhus, biograf, simhall, kafé och teater i ett. För en generation född på 1980- och 1990-talet, argumenterar Hatherley, kan vissa offentliga byggnader, som Kulturpalatset, och bostadsområden från den socialistiska perioden, åter fyllas med en längtan efter gemenskapsrum och träffpunkter som inte styrs av ett spekulationssyfte. Den socialistiska regimens kalla hand har dessa ungdomar inte känt av. Men i staden finns ännu byggnaderna kvar av en vision som förvanskades, och de går att åter fylla med idéer om samhället.

Hatherly försöker ambitiöst analysera de olika byggnadstyper och funktioner som han stöter på i de socialistiska städerna; från kiosker och biografer till tv-torn och nationella minnessalar. Avsnitten som handlar om de nostalgiska, historiserande miljöerna som de socialistiska regimerna lät skapa, i exempelvis Warszawa efter kriget och i Östberlin med Nikolaiviertel på 1980-talet, är kulturhistoriska miniessäer skrivna med stor kunskap och insikt. De socialistiska städernas infrastruktur, och särskilt tunnelbanesystemen, ser Hatherley som direkt förebildliga. De var potenta integrationsverktyg, en ritualisering av den kollektiva arbetsresan, och intog en central kulturell och ekonomisk position som i väst kom att motsvaras av trafiksystem byggda för privatbilismen. Detta har medfört att flera central- och östeuropeiska städer har mer ”hållbara” förutsättningar för tillväxt och trafikutveckling än motsvarande städer i väst.

Aktuella problemställningar

Man skulle kunna anklaga Hatherley för att vara blind för fulheten och den politiska cynismen i mycket av det som uppfördes, men då skulle man inte riktigt göra bokens syfte rättvisa. Hatherley vill försöka att rädda en del av arkitekturen från att bara läsas som ideologiska uttryck. De stora massbostadsprojekten i städernas utkanter var ju också ett konkret svar på storskalig industrialisering och urbanisering efter andra världskriget, helt likt den samtida situationen i exempelvis Sverige. De socialistiska principerna var stundom långt mindre uttalade än en önskan att motverka kapitalistiska missförhållanden – som fördrivning, segregation, nedvärdering och spekulation av fastigheter. Boken sysselsätter sig med andra ord inte med förlegade problemställningar.

Den socialistiska regimens kalla hand har dessa ungdomar inte känt av. Men i staden finns ännu byggnaderna kvar av en vision som förvanskades, och de går att åter fylla med idéer om samhället.

Överlag är denna rika, hipstersluga, pop-art-osande krönika över en värld där allt kunde ha varit annorlunda värd att få så många läsare som möjligt. Det är lite som att åka en 620 sidor lång sammankopplad metrolinje från Prag via Warszawa, Bukarest och Moskva till Beijing tillsammans med arkitekturkritikens mest skarpsynta par när de tar sig an ateistiska bröllopskapell och övernaturliga vetenskapspalats värda att dissekera och eventuellt omvärdera. En mänskligare, smartare och mer underhållande socialism som alla, vilka inte fick ta del av den när det begav sig, hade förtjänat.

Artikeln har publicerats på Håkan Forsells blogg arbetsbok.com och i något kortare format i tidskriften *Arkitektur* nr. 8/2015.

Håkan Forsell

Skribenten är urbanhistoriker och professor vid Stockholms universitet.

LITTERATUR

Owen Hatherley, *Landscapes of Communism. A History Through Buildings*, Allen Lane 2015.